ğını ve bu toplantılarda günaha düşürecek bir davranışta bulunulmadığını nakleder (bk. İbnü'l-Cevzî, II, 228). Bu iki ifadeden Abdülazîz'in Mekke'de belli sayıda talebesi olduğu ve tasavvufî bir eğitim faaliyeti yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Abdülazîz b. Ebû Revvâd, imanı sadece kalbin tasdiki ve dilin ikrarı olarak tanımladığı ve "mürtekib-i kebîre"yi (büyük günah işleyen) Allah'a havale (**ircâ***) ettiği için Mürcie'den sayılmış, bu sebeple de hadis âlimleriyle arası açılmıştır. Bu konudaki rivayetler gözden geçirildiğinde onun ömrünün son yıllarında bu fikri benimsediği, daha önceleri mürtekib-i kebîrenin cehennemlik olduğuna inanan muhaddislerle aynı görüşü paylaştığı anlaşılır. Onu ircâ görüşünden dolayı tenkit edenlerden biri de menkıbelerini nakleden, hadis ilminde talebesi, zühdde dostu Süfyân es-Sevrî'dir.

Abdülazîz b. Ebû Revvâd hâfıza (**zabt***) gücü bakımından bazı hadis münekkitlerince zayıf görülmekle birlikte genel olarak güvenilir bir râvi kabul edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Dârekutnî ve İbn Ebû Hâtim eserlerinde onun rivayetlerine yer vermişlerdir. Nâfi', Atâ, İkrime, Dahhâk b. Müzâhim, Sâlim b. Abdullah gibi tâbiîn büyüklerinden hadis dinlemiş, Şu'be, Vekî', Abdürrezzâk, Zâide, Süfyân es-Sevrî, İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân vb. tanınmış âlimler de ondan hadis rivayet etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, IV, 166-168; V, 493; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn* (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Halep 1396, II, 136-138, 160; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, Kahire 1394-99/1974-79, VIII, 191-203; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve* (nşr. Mahmûd Fâhûrî—Muhammed Kal'acî), Halep 1969-73, II, 228-229; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, VII, 184-187; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 338-339; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Kahire 1351-58/1932-39 — Beyrut 1966, X, 131; Şa'rânî, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, Kahire 1373/1954, I, 61; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye* (nşr. Mahmûd Hasan Rebî'), Kahire 1357/1938, I, 129.

MUSTAFA BİLGİN

ABDÜLAZİZ EFENDİ, Hekimbaşı

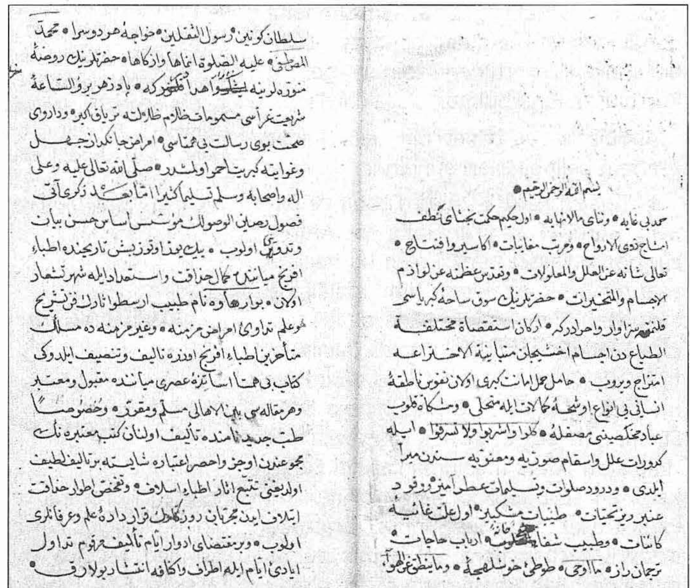
(ö. 1197/1783)

Türk tıp bilgini, şair ve bestekâr.

Babası meşhur Osmanlı tarihçisi Mehmed Subhi Efendi'ye (ö. 1769) nisbetle Subhîzâde lakabı ile şöhret bulmuştur. Şiirde Aziz mahlasını kullandığı için Aziz Efendi olarak da anılır. 1149'da (1736) İstanbul'da doğdu. İlk öğreniminden sonra İstanbul medreselerinde tahsiline devam etti. Ardından tıp çalışmalarına yöneldi ve bu meslekte büyük başarı göstererek dikkati çekti. Bir ara tıp tahsili için Viyana'ya gittiği söylenir. Daha sonra saraya alındı ve "etıbbâ-yı şehriyârî"ler (saray hekimleri) arasına girdi. 1757'de müderris oldu; bu görevini uzun müddet devam ettirdi. 19 Şubat 1776'da hekimbaşılığa getirildi; ancak bu görevinde bir yılı doldurmadan azledildi (6 Aralık 1776). 1782 sonlarında Kudüs pâyesiyle Üsküdar **mevleviyet***ine tayin edildi. 1783 yılında İstanköy'e sürgün edilmesinden az sonra orada vefat etti.

Arapça, Farsça, Latince, İtalyanca ve Fransızca bilen Abdülaziz Efendi, bilhassa tıp alanında yaptığı tercümelerle Batı'daki hekimlik çalışmalarını tanıtmış ve eserleriyle Türk hekimlik tarihinde önemli bir yer kazanmıştır. Ayrıca edebiyat ve mûsiki ile de meşgul olmuştur. Şiirlerini topladığı mürettep divanı ve yaptığı bestelerle bu sahalardaki kudretini ortaya koymuştur. Şöhretinin parlak zamanı III. Mustafa ve I. Abdülhamid devirlerine rastlamaktadır. Astrolojiye (ilm-i ahkâm-ı nücûm) vukufu ile de tanınan Abdülaziz Efendi bu alanda yaptığı tercümelerde, konuyla yakından ilgilenen III. Mustafa'dan büyük teşvik görmüştür. Mûsikide kimlerden faydalandığı bilinmemektedir. Zamanımıza sadece altı bestesinin notası ulaşabilmiştir.

Eserleri. 1. *Kıtaâtü nekāve fî tercemeti kelimâti Boerhâve.* Ünlü Hollandalı hekim Herman Boerhaave'nin (ö. 1738) *Aphorismi de Cognoscendis et Curandis Morbis in Usum Doctrinae Domesticae Digesti* (hastalıkları teşhis edip evde tedavi etme ve ilâç kullanma kaideleri) adlı Latince eserinin Türkçe tercüme ve şerhidir. Tercümede, müellifin talebesi hekim Gerard van Swieten'in şerhinden faydalanıldığı kaydedilmektedir. Türk tıp tarihinde Avrupa tıbbından yapılan ilk tam tercüme olması bakımından ayrıca önem taşıyan bu eserin diğer özelliği de çeviride tıp terimlerinin Latince asıllarının aynen bırakılmış olması ve İslâm tıp literatüründe ilk defa Harwey'in küçük kan dolaşımından bahsedilmesidir. Ancak burada, küçük kan dolaşımının ilk defa XI. yüzyılda ünlü İslâm hekim ve filozofu İbn Sînâ tarafından keşfedildiğine işaret etmek gerekir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 2462) bulunan müellif nüshası yanında, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde de (Veliyyüddin Efendi, nr. 2484) bir nüshası vardır. Bu tercüme ilim âlemine Âkil Muhtar Özden (ö. 1949) tarafından tanıtılmıştır. **2.** *Terceme-i Burhânü'l-kifâye.* Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Bekrî'nin astrolojiye dair *Burhânü'l-kifâye* adlı Farsça eserinin tercümesidir. Bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY, nr. 2728). **3.** *Terceme-i Eşcâr u Esmâr.* Alâeddin Alişah b. Kāsım el-Hârizmî'nin astrolojiye dair *Eşcâr u Esmâr* adlı Farsça eserinin Sultan III. Mustafa'nın isteğiyle yapılan tercümesidir. Mûsikiye ait bir bölümün de yer aldığı eserin bir nüshası İstanbul

Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin tercüme ettiği *Kıtaâtü nekāve fî tercemeti kelimâti Boerhâve* adlı eserin müellif nüshasından iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2462, vr. 1b-2a)

Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 2766) bulunmaktadır. **4.** *Divan.* "Aziz" mahlası ile yazdığı Türkçe ve Farsça şiirlerden meydana gelen takriben 1500 beyitlik bir eserdir. Tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY, nr. 2827). **5.** *Mûsikî Mecmuası.* İlk sayfada bulunan "Edip nazar bu cönge adını dedi Ârif / Mecmûatü'l-letâif sandûkatü'l-maârif" beytinden dolayı eser *Mecmûatü'l-letâif sandûkatü'l-maârif* adıyla da anılmaktadır. Mecmuada sırasıyla güfteler, peşrevler, makam tarifleri, mehter usulleri ve diğer usuller ele alınmıştır. "Usûlât-ı Mehterân-ı Alem" başlığı altında ele alınan mehter usulleri, bu konuda ilk yazılı bilgiler olduğu için önemlidir. Haydar Sanal bu bölümü *Mehter Musikisi* adlı kitabında geniş olarak ele almış ve incelemiştir. Bilinen tek nüshası, müellif hattı olarak İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY, nr. 3866).

Abdülaziz Efendi'nin bunlardan başka *el-Vâride* adlı tıbba dair bir eseriyle ahlâka dair adı bilinmeyen bir diğer eseri ve Fransızca'dan tercüme ettiği *İtalyan Tarihi* adlı bir tercümesi de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Subhîzâde Aziz [Abdülaziz Efendi], *Kıtaâtü nekāve fî tercemeti kelimâtı Boerhâve* [Herman Boerhaave], Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2462, vr. 2ª-4ᵇ; Râmiz, *Âdâb-ı Zurefâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3873, vr. 75ᵇ-76ª; Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtîn*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1375, vr. 101ª; Vâsıf, *Mehâsinü'l-âsâr* (nşr. Mücteba İlgürel), İstanbul 1978, s. 43, 75; Esad Efendi, *Bağçe-i Safâ-endûz*, İÜ Ktp., TY, nr. 2095, s. 167; Fatin, *Tezkire*, s. 296; *Sicill-i Osmânî*, III, 339-340; *Osmanlı Müellifleri*, III, 228-229; Osman Şevki [Uludağ], *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbet Tarihi*, İstanbul 1341, 164-165, 178; S. Ezgi, *Türk Musikisi*, II, 21-23; IV, 122-123; S. Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul, ts., II, 629-631; Celâlettin Rodoslu, *Rodos ve İstanköy Adalarında Gömülü Tarihî Simalar*, Ankara 1945, s. 79; Haydar Sanal, *Mehter Musikisi*, İstanbul 1964, s. 39, 40, 43-44, ayrıca bk. *Fihrist*; Veli Behçet Kurdoğlu, *Şair Tabipler*, İstanbul 1967, s. 224-227; T. Kip, *TSM Sözlü Eserler Repertuvarı*, Ankara 1979, s. 19, 21, 109; A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982, s. 197-198; Bedi N. Şehsuvaroğlu v.dğr., *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 120-121; A. Haydar Bayat, "Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar", *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, XI/4 (1982), s. 52, 58-59; Öztuna, *TMA*, I, 4; Tahsin Yazıcı, "ʿAbd-al- ʿAzīz Hekimbaşı", *EIr.*, I, 101.

AYŞEGÜL DEMİRHAN ERDEMİR
NURİ ÖZCAN

ABDÜLAZİZ EFENDİ, Karaçelebizâde

(bk. KARAÇELEBİZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ).

ABDÜLAZİZ MECDİ EFENDİ

(1865-1941)

Mutasavvıf, şair, siyaset adamı, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti müsteşarı.

Balıkesir'in Okçukara mahallesinde doğdu. Babası Hâfız Hasan Efendi'den ilk bilgileri aldıktan sonra rüşdiyeyi bitirdi. Bu arada Balıkesir Belediyesi'nde başkâtip olan dayısı şair ve müderris Yahyâ Nefî Efendi'den medreselerde okutulan İslâmî ilimleri özel olarak okuyup icâzet aldı. Rüşdiyeyi bitirdikten sonra 1884'te aynı mektebe ikinci muallim olarak tayin edildi ve dokuz yıl bu görevde bulundu. Rüşdiye idâdîye dönüştürülünce açıkta kaldı. Yeni açılan Balıkesir İdâdîsi'ne tayin için İstanbul'a gidip Maarif Nezâreti'ne müracaat etti, ancak dârülmuallimîn mezunu olmadığı için bu isteği kabul edilmedi. Daha sonra Meclis-i Maârif reisi fıkıh âlimi Büyük Haydar Efendi'ye hitaben yazdığı Arapça manzum bir dilekçe heyetin dikkatini çekti, bunun üzerine imtihana çağrıldı. Yapılan imtihanda başarılı oldu ve Balıkesir İdâdîsi Türkçe ve edebiyat muallimliğine tayin edildiği kendisine bildirildi, fakat Şam'a gönderildi. Altı ay sonra da Girit'te Rum mektepleriyle rekabet için açılmış olan Mekteb-i Kebîr-i İslâm'a tayin edildi (1893). Girit'te yayımlanan *Hakîkat* gazetesinde edebî makaleler yazdı ve o yıllarda Girit valisi olan Mahmud Celâleddin Paşa'nın dostluğunu kazandı. Girit İsyanı (1897) sırasında İstanbul'a dönerek Tantâvîzâde Hâlid Bey adına Anadolu'da zahire tüccarlığına başladı. 1902'de birdenbire kendisine bir cezbe ve istiğrak hali geldi ve işini bırakarak Balıkesir'e döndü. Sekiz ay kadar süren bu dönemde Kādirî tarikatına mensup Ali Âşir adında bir zattan inâbe aldı. Bir müddet sonra tekrar ticarete başladı. 1905'te hükümet tarafından Konya ticaret borsası komiserliğine tayin edildi. Konya'da iken tanıştığı Sivaslı Ali Kemâlî Efendi ve Ayaşlı Şâkir adlı iki meczup onun üzerinde derin tesirler bıraktılar. Şeyhi Fâtih türbedarı Ahmed Amiş Efendi'ye intisabı bu yıllarda olmalıdır.

Abdülaziz Mecdi Efendi

İkinci Meşrutiyet'ten sonra yapılan ilk seçimlerde Balıkesir'den (Karesi) milletvekili seçildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde muhalefeti temsil eden Hizb-i Cedîd grubunda yer aldı ve partinin politikasını şiddetle tenkit etti. İkinci seçimlerde devre dışı bırakıldı. 1913 yılında Mısır'a gitti ve altı buçuk yıl orada kaldı. Mütarekede İstanbul'a döndü, 1920'deki IV. dönem mebus seçimlerine katılarak milletvekili seçildi. 12 Nisan 1920'de kapatılan bu mecliste ikinci reis vekili olarak görev yaptı. Daha sonra Ankara'ya gitti ve Şûrâ-yı Evkaf üyeliğine getirildi. 1923-1924 yıllarında Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti müsteşarlığı yaptı. Vekâlet kaldırılıp kendisinin Diyanet İşleri başkanlığına getirilmesi söz konusu olunca İstanbul'a döndü. Cumhuriyet'ten sonra resmî ve özel hiçbir görev kabul etmeyerek Beyazıt'taki evine çekildi; dinî, tasavvufî sohbetlerde bulundu. Soyadı kanundan sonra Tolun soyadını aldı. 27 Ağustos 1941'de İstanbul'da vefat etti. Mezarı Edirnekapı Şehitliği'ndedir.

Eserleri. 1. *İnsân-ı Kâmil.* 1908'de başlayıp tamamlayamadığı bu eserin ilk bölümü *Misbâh Mecmuası*'nda (nr. 4, İstanbul 1908) yayımlanmıştır. **2.** *İnsân-ı Kâmil Tercümesi.* Abdülkerîm el-Cîlî'nin meşhur eserinin mükemmel ve geniş bir tercümesi olup 1938 yılında tamamlanmıştır. Eserin fotokopiyle çoğaltılmış bir nüshası Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi'ndedir (nr. 4015). **3.** *Dîn-i Muhammedî.* İslâmiyet'in siyasî, içtimaî, ahlâkî ve felsefî esaslarını anlatan bir yazı dizisi olup *Sebîlürreşad Mecmuası*'nda yayımlanmıştır (nr. 450-453, 456-457). **4.** *Divan.* 1884'ten ölümüne kadar yazdığı şiirler Osman Ergin tarafından yayımlanmıştır (İstanbul 1945). *Divan*'daki manzumeler yazılış tarilerine göre sıralanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri olan Abdülaziz Mecdi Efendi, özellikle tasavvufî şiirlerinde başarılı bir şair olarak görünür.